

Projekty zpřístupnění rukopisů (a starých tisků) ve světě

Michal Dragoun

Internet a jeho využití se může promítat do bádání nad rukopisy a starými tisky jistě mnoha způsoby, přičemž zde se zaměřím na dva. Vzhledem k časté tendenci používat nové technologie nejprve pro nejstarší a nejcennější dokumenty (rukopisy) na jedné straně a množství existujících tisků na straně druhé je další text zaměřen především na rukopisy.

Prvním způsobem využití internetu je možnost využívaná v největší míře při katalogizaci či popisu rukopisů. Obvykle se v takových případech setkáváme s texty, kterým chybí autorské určení a jejichž identifikace je možná jen podle incipitu či explicitu. Soupisy incipitů existující v „papírové“ podobě (ať již ve formě vydaných publikací nebo lístkových katalogů) mají přes svou užitečnost (lepší než nic) evidentně omezené možnosti použití: jsou fyzicky uloženy na jednom nebo omezeném počtu míst, v případě lehce pozměněného incipitu (někdy stačí jen záměna pořadí slov, může jít i o náhradu slova za jiné s podobným významem, poškození počátku textu) je jejich využitelnost výrazně omezena. Tyto limity neplatí pro hledání v elektronických zdrojích. Rozdíl může být v mluvě počítačových programů vyjádřen dvojicí termínů Browse (zdroj papírový) a Search (zdroj elektronický, a to i na nejjednodušší úrovni databází). Do určité míry na půli cesty zůstávají stránky s „pouhým“ fulltextovým vyhledáváním, i když uvozovky jsou zde zcela na místě, protože i práce s elektronickým souborem je výrazně efektivnější než s „papírovou“ verzí.

Tolik několik úvodních slov. Z hlediska důležitosti stojí v popředí jednak soubory s velkým počtem záznamů, jednak soubory s užším obsahovým zaměřením, které se častěji objevují i na CD-ROM. Relativně obvykle lze na internetu nalézt více či méně podrobné katalogy jednotlivých knihovních sbírek, ale pozornost si zasluhují zejména souborné katalogy, počet jejichž záznamů bývá nesrovnatelně větší.

Základní adresou pro bádání o rukopisech na internetu je <http://www.manuscripta-mediaevalia.de/>, kde je možné najít např. většinu naskenovaných tištěných katalogů německých knihoven (+ malý počet knihoven dalších). Hlavně však tato stránka obsahuje databázi těchto rukopisů (Datenbank) umožňující vyhledávání, k níž jsou doplněny i rejstříkové údaje katalogů některých dalších knihoven z celé Evropy (jde o cca 39 000 rukopisů a zlomků, záznamy vznikly jak konverzí starších katalogů, tak i probíhající katalogizací). Základními vyhledávacími kritérii jsou knihovna, signatura a místo vzniku. Další umožňují i podrobnější členění a týkají se fyzického vzhledu rukopisu, institucí a osob, které k rukopisu měly určitý vztah, klíčových slov ve vztahu k obsaženým textům, incipitu, ikonografie a sekundární literatury. Všechny tyto položky jsou opatřeny indexy. Základními způsoby zobrazení výsledků je buď naskenovaný katalogový text (Galerieansicht) nebo elektronický záznam rukopisu (Vollansicht, méně přehlednou volbou pro zobrazení vybrané textové jednotky je Strukturansicht). Kromě databáze na této stránce je možné vyhledávat i v hierarchicky strukturovaných indexech týkajících se převážně vnějšího popisu kodexů (Thesaurus, momentálně v přípravě) a ikonografie iluminovaných rukopisů (Ikonographie, podle třídění ICONCLASS). Výsledky vyhledávání umožňují obdobný přechod ke katalogovým záznamům jako v části Datenbank. Obsahově pravděpodobně obdobná databáze byla po určitou dobu v provozu na <http://dbix01.dbi-berlin.de:6100/DBI/login.html>, avšak nyní se zdá být dlouhodobě vyřazena z provozu.

Pokud jde o počet záznamů, ještě rozsáhlejší soubor je možné najít na <http://www.hmml.org/>, kde většina dostupných kodexů pochází z Rakouska, Německa a Malty. Vyhledávání je oproti předchozí stránce založeno na méně kritériích a je možné podle knihovny, města, kde se knihovna nachází (tato dvě pole jsou indexována), signatury, autora, názvu díla, incipitu a doby vzniku rukopisu. Úplný dostupný popis rukopis je nutné získat klikáním na postupně zobrazované odkazy a jeho rozsah je při porovnání s českými Zásadami

popisu rukopisů i s předchozí www stránkou obvykle skromnější. I když v počátečních fázích tvorby takovýchto databází by mělo být klíčové spíše nahromadění maximálního množství základních údajů než tvorba maximalistických popisů, jaké předpokládají tištěné katalogy – vždyť poznávání konkrétního rukopisu není nikdy uzavřeno a elektronické prostředí na rozdíl od tištěného umožňuje jednak efektivnější spolupráci více odborníků, jednak aktualizaci stávajících záznamů. Tuto cestu také sleduje jak Sdružený katalog historických fondů NK ČR, zejména v oblasti inkunábulí, tak třeba do elektronické formy zpracované a v jednotlivostech opravené rejstříky katalogů Österreichische Nationalbibliothek. Ty je možné nalézt na adrese <http://allegro.onb.ac.at/cgi-bin/allegro/maske.pl?db=tabulae&lang=ger> a obsahují z rejstříků převedených cca 50 000 textových jednotek z 15 500 rukopisů. Vyhledávání je možné podle autora, názvu díla, signatury, jazyka díla a numericky udané obsahové systematiky podle rejstříků vídeňských rukopisů. Při získaných výsledcích je však nutné brát v úvahu jak dobu, kdy popisy rukopisů vznikaly, tak naprosto základní rozsah jednotlivých záznamů.

Z dalších rozsáhlých sbírek je možné zmínit např. British Library (<http://molcat.bl.uk/>), která dnes nabízí on-line přístup k většině tištěných katalogů. Vyhledávání je umožněno buď fulltextově (MSS Description) nebo více strukturovaně na základě rejstříků (MSS Index). Druhá varianta nabízí vyhledávání podle jména (autor, ale i určitá oblast – i v některých dalších polích je pro vyhledávání možné použít určitá klíčová slova), doplňujícího jména, titulu, jazyka dokumentu a časového rozpětí, i když je třeba počítat s tím, že jde o údaje převzaté pouze z rejstříků a vznikající ve velmi dlouhém časovém rozmezí. Postupným klikáním na zobrazené linky je možné dostat se ke krátkému a nejúplnějšímu dostupnému záznamu, provázání s rejstříky umožňuje zjistit obsah i přímo nevyhledaných částí konkrétního rukopisu.

Jak u Österreichische Nationalbibliothek, tak u British Library jde o významné a rozsáhlé sbírky, nicméně se ukazuje, že právě pro svůj rozsah bude zpracování nad úroveň základního inventárního popisu záležitostí skutečně dlouhodobou.

Druhou možností je využívat internetového přístupu k prohlížení obrázků rukopisů, které mohou být fyzicky uloženy téměř kdekoli. Takových projektů, často se zaměřením na určitý tematický výsek, se rozbíhá větší počet. Zatím na jednom z čelných míst je opět stránka <http://www.manuscripta-mediaevalia.de/>, která nabízí 71 úplných rukopisů (či jejich zlomků) různého rozsahu (většinou z Universitätsbibliothek Heidelberg a Staatsarchiv Marburg, dále ze Staatsbibliothek zu Berlin a Hessische Landesbibliothek Fulda). Kvalita obrázků je různá v závislosti na způsobu jejich pořízení, nabízejí se tři možné velikosti zobrazení. Rukopisy umožňují vybrat si určitou část (rozděleny jsou obvykle po padesáti obrázcích, listování je možné o jeden obrázek vpřed/vzad), lepší orientaci napomáhá provázání obrázků s katalogovými záznamy. Stránka slibuje rozšíření o další postupně digitalizované rukopisné fondy.

Jedním z nich mají být rukopisy z Universitätsbibliothek Graz, digitalizované v rámci projektu Memory of the World (<http://www.kfunigraz.ac.at/ub/sosa/handschriften.html>). Na internet jsou převedeny tištěné katalogy této knihovny, vyhledávání ve stávajících 2077 záznamech je možné po zadání slova nebo řetězce. Procházet je dále možné přes pořadová čísla katalogu, k některým rukopisům je připojeno několik náhledových digitalizovaných folií, která je možno kliknutím zvětšit, jiné rukopisy (relativně nečetné) je možno prohlížet celé. U nich je možné vybírat si úseky z rukopisu po cca 28 obrázcích a kliknutím na náhled získat větší fotografii, provázání s katalogem v tomto případě chybí.

Projekt Digital Scriptorium je možné najít na adrese <http://sunsite.berkeley.edu/scriptorium>. Orientuje se na datované a datovatelné středověké a renesanční rukopisy se zaměřením na zachycení jednotlivých iluminátorů či písařů, kteří se na vzniku rukopisu podíleli, rukopisy nejsou digitalizovány jako celky. V současné době je přístupných cca 8500 obrázků z asi 700 rukopisů (+ další dokumenty) ze sbírek spojených s

University of California (Berkeley) a Columbia University, nicméně očekává se postupné zapojení širšího spektra institucí. V dostupných datech je možné vyhledávat podle místa uložení, signatury, místa a doby vzniku, řady znaků vázících se k fyzickému vzhledu rukopisu (např. vazba, materiál, písmo, písař, výzdoba, umělec, notace, filigrány), z obsahových kritérií podle autora, titulu (tyto dvě položky mají index), incipitu a jazyka. Úplný záznam je možné získat postupným klikáním na informace týkající se fyzického vzhledu a obsahu. U vyhledaných rukopisů je pak možné ke každému z nich (nebo k jeho jednotlivým částem) zobrazit všechny dostupné fotografie, pro prohlížení je možné vybrat si ze tří velikostí (nicméně může se stát, že odkaz na obrázek není funkční).

Poměrně ambiciózně vypadal projekt European Manuscript Server Initiative (<http://linux2.hit.uib.no/index.html>), který začal zpřístupňovat digitalizované rukopisy zpočátku z italských knihoven (Biblioteca Comunale Classense Ravenna, Biblioteca Malatestiana Cesena, Biblioteca Comunale dell' Archiginnasio Bologna, celkem 13 rukopisů). Pro plné využití je nutné se registrovat (registrace je volná), a nezbytná je dále instalace softwaru nutného k prohlížení obrázků (ve čtyřech kvalitách, z nichž ovšem dvě jsou prakticky nepoužitelné). Nicméně projekt nyní působí „zamrzlým“ dojmem, konkrétnější údaje o rukopisech spojených s projektem téměř chybějí.

Relativně úzké obsahové vymezení má projekt Saganet (<http://saga.library.cornell.edu/>), na němž se podílejí Islandská národní knihovna, Institut Árni Magnússona a Cornell University s cílem digitalizovat rukopisy a tisky před 1900 vztahující se k islandským ságám a severské mytologii. Plánovaný rozsah je cca 525 000 stran, jistá část (jejíž rozsah je problematické odhadnout) je již funkční. Vyhledávání v tomto materiálu je plánováno zřejmě pro poučenější jedince a vztahuje se patrně jen k zdigitalizovanému obsahu. Přístupné jsou tři velikosti zobrazení.

Všechny doposud zmíněné stránky mají volný přístup. Samozřejmě existují i takové, kde je za přístup nutné zaplatit. Pokud jde o rozsah, je možné zmínit např. Early English Books Online (<http://www.lib.umi.com/eebo/>) s cca 125 000 titulů (v naprosté většině zřejmě anglických tisků) s černobílými obrázky vzniklými převážně patrně konverzí mikroformátových dokumentů. Obsahově zajímavá (svou úzkou specializací a mj. tématickým indexováním) je stránka The Digital Library of Classic Protestant Texts (<http://www.ad-fontes.com:8080/DLCP/collectionhome.asp>), která kombinuje plné texty s obrázky tisků a s fulltextovým a řadou dalších vyhledávání (která musí do určité míry záviset na konkrétním zpracovateli). Stránka si klade za cíl postupně rozšiřovat zaměření teologických textů jak na katolické, tak obracet svoji pozornost dále do minulosti.

Určité projekty digitalizace (ať již probíhající de novo nebo konvertující starší dokumenty v různých formátech) se dají nalézt na internetu na řadě stránek různých knihoven i dalších institucí a jejich počet se bude nepochybně rozšiřovat. I když zatím má někde tento přístup charakter pouhého hromadění pěkných obrázků, je zřejmé, že zpřístupnění jak katalogových záznamů, tak i digitalizovaných primárních dokumentů na internetu bude znamenat pro badatele významné usnadnění jejich práce.